

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه الزهرا (س)

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته فلسفه و کلام اسلامی

عنوان

موانع معرفت از دیدگاه ملاصدرا و فرانسیس بیکن

استاد راهنما

دکتر زهره توازیانی

استاد مشاور

دکتر نرگس نظر نژاد

دانشجو

فاطمه ترکاشوند

اسفند ۱۳۹۰

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به دانشگاه
الزهراس (س) است.

خدای را بسی شاکرم که از

روی لطف پدر و مادری فداکار نصیبم ساخته آنان که وجودم برایشان همه رنج بود و وجودشان برایم همه مهر، توانشان رفت تا به توانایی رسم و رویشان سفید گشت تا رویم سپید بماند؛ آنان که فروغ نگاهشان، گرمی کلامشان و روشنی رویشان سرمایه های جاودانی زندگی من است؛ آنان که راستی قامتم در شکستگی قامتشان تجلی یافت، والدینی که بودنشان تاج افتخاریست بر سرم و نامشان دلیلیست بر بودنم؛ چرا که این دو وجود پس از پروردگار مایه هستی ام بوده اند.

اینک در برابر وجود گرامیشان زانوی ادب بر زمین می زنم و با دلی مملو از عشق، محبت و خضوع، بر دستشان بوسه می زنم. حال این برگ سبزیست تحفه درویش تقدیم به آنان...

با تقدیر و تشکر

از اساتید بزرگوار،

استاد راهنما سرکار خانم دکتر زهره توازیانی

و استاد مشاور سرکار خانم دکتر نرگس نظر نژاد

که با راهنمایی های ارزنده اشان مرا مرهون لطف و مرحمت خود قرار دادند.

چکیده

معرفت شناسی پایه و اساس هر نظام فلسفی یا نظام معرفتی است. یکی از پرسش های مهم پیش روی معرفت شناسان کنونی راه های دست یابی به معرفت و شناخت موانع آن می باشد. بحث درباره موانع معرفت جایگاه مهمی در فلسفه به خود اختصاص داده است که اوج آن در مکتب فلسفی «حکمت متعالیه» در اندیشه فیلسوف بزرگ، صدرالمألهین شیرازی و هم چنین در اندیشه فلسفی فرانسیس بیکن تجلی یافته است. با قاطعیت می توان بیان کرد که این دو اندیشمند در زمینه شناخت موانع معرفت تلاش زائد الوصفی نموده اند. ملاصدرا اساس معرفت حقیقی را در ایمان به خدا و معرفت بی واسطه انسان به خدا می داند، و در این راه بر تجربه عرفانی تأکید می - کند. از نظر او معرفت نوعی یقین و ثمره نوری است و این معرفت نوری کلید اکثر معارف است. ملاصدرا برای دست یابی به این نوع معرفت، سه مانع اصلی را ذکر می کند و راه کارهایی هم برای دوری از آن موانع مطرح می نماید. فرانسیس بیکن نیز با اعتقاد به شناخت طبیعت برای کسب معرفت الهی، خطاهای ذهنی و باورهای غلط را مانع مهمی در رسیدن به معرفت می داند. او در این زمینه چهار مانع و بت را معرفی می کند، و راه حل هایی را برای شناسایی و دوری از آن ها ارائه می نماید. نگارنده در پژوهش حاضر سعی نموده است تا با کنار هم نهادن دیدگاه دو فیلسوف شرق

و غرب نشان دهد که چگونه دغدغه های مشترک به تلاش در توجه دادن به شناسایی معرفت و موانع آن انجامیده است.

کلید واژه‌ها: معرفت، موانع معرفت، بت، ملاصدرا، فرانسیس بیکن.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
	فصل اول : کلیات
طرح	۱-۱-
۴.....	پژوهش.....
۴.....	۱-۱-۱- مسأله پژوهش و تبیین آن.....
۵.....	۱-۱-۲- پرسش های پژوهش.....
۵.....	۱-۱-۳- فرضیات پژوهش.....
۵.....	۱-۱-۴- اهداف پژوهش و ضرورت آن.....
۶.....	۱-۱-۵- پیشینه پژوهش.....
۱۲.....	۱-۲- هویت معرفت شناسی.....
۱۲.....	۱-۲-۱- ریشه لغوی معرفت شناسی.....
۱۲.....	۱-۲-۲- تعریف معرفت شناسی.....

- ۱-۲-۳- موضوع معرفت شناسی.....۱۳
- ۱-۲-۴- غایت معرفت شناسی.....۱۴
- ۱-۲-۵- روش معرفت شناسی.....۱۵
- ۱-۲-۶- بنیانگذار معرفت شناسی.....۱۵
- ۱-۳- پیشینه بحث معرفت شناسی.....۱۷
- ۱-۴- تحلیل واژه معرفت۲۰
- ۱-۴-۱- تحلیل مفهوم معرفت۲۱
- ۱-۴-۲- تحلیل فلسفی معرفت۲۲
- ۱-۵- امکان معرفت یا شکاکیت.....۲۳
- ۱-۵-۱- شکاکیت مطلق۲۳
- ۱-۵-۲- شکاکیت محدود۲۳
- ۱-۵-۳- استدلال شک گرایان.....۲۴
- ۱-۶- شرط صدق در فلسفه اسلامی.....۲۴
- ۱-۷- تحلیل معرفت از منظر اندیشمندان اسلامی.....۲۵
- ۱-۷-۱- تفاوت های علم حضوری و علم حصولی۲۷

۲۸-۱-۷-۲- اقسام علم حصولی و علم حضوری.....

۲۸-۱-۸- ابزار معرفت.....

فصل دوم: موانع معرفت از دیدگاه ملاصدرا

۳۳-۱-۲- تفسیر ملاصدرا از معرفت.....

۳۳-۱-۱-۲- انواع و اقسام علم و معرفت.....

۳۵-۲-۱-۲- مراحل و مراتب ادراک.....

۳۷-۱-۲-۳- تقسیم علم به حضوری و حصولی.....

۳۹-۱-۲-۴- جایگاه معرفت عقلی در اندیشه ملاصدرا.....

۴۲-۲-۲- علم حقیقی از نظر صدرا و چگونگی کسب آن.....

۴۳-۱-۲-۲- ویژگی های شناخت شهودی.....

۴۵-۳-۲- اسباب و عوامل و شرایط کسب معرفت.....

۴۷-۱-۳-۲- تهذیب و تزکیه نفس و طهارت باطن.....

۵۱-۱-۳-۲- انواع و اقسام طرق تصفیه.....

۵۲-۲-۳-۲- تقوا.....

۵۳-۱-۲-۳-۲- تقوا و تشخیص حق و باطل.....

۵۵-۴-۲- موانع و حجاب های معرفتی.....

- ۵۶.....۱-۴-۲- جهل از دیدگاه ملاصدرا.....
- ۵۸.....۱-۱-۴-۲- ارزش معرفت نفس.....
- ۶۲.....۲-۱-۴-۲- امکان و روش شناخت نفس از دیدگاه ملاصدرا.....
- ۶۳.....۱-۲-۱-۴-۲- خودشناسی با علم حضوری.....
- ۶۳.....۲-۲-۱-۴-۲- خودشناسی با نظر در تشابه نفس.....
- ۶۴.....۲-۴-۲- حب دنیا بزرگترین مانع معرفت.....
- ۷۰.....۳-۴-۲- تدلیس ابلیس و تسویلات نفسانی.....

فصل سوم: موانع معرفت از دیدگاه فرانسیس بیکن

- ۷۵.....۱-۳- مقام و اهمیت بیکن در علم و حکمت.....
- ۷۶.....۱-۱-۳- علم و معرفت حقیقی از نظر بیکن.....
- ۸۰.....۲-۱-۳- روش غلط پیشینیان و موضوع علم از نظر بیکن.....
- ۸۱.....۳-۱-۳- تفاوت روش و موضوع علم از نظر بیکن.....
- ۸۳.....۴-۱-۳- روش علمی و فلسفی بیکن.....
- ۸۸.....۲-۳- ایمان بدون خرافه.....
- ۸۹.....۳-۳- موانع معرفتی انسان در رسیدن به حقیقت.....
- ۸۹.....۱-۳-۳- تعریف بت از دیدگاه بیکن.....

۹۰.....۲-۳-۳- تعابیر مختلف بت از دیدگاه بیکن.....

۹۱.....۳-۳-۳- راههای شناسایی بت و اهمیت شناخت آن ها از دیدگاه بیکن.....

۹۳.....۴-۳-۳- موانع کشف حقیقت.....

۹۴.....۵-۳-۳- اقسام بت ها.....

۹۴.....۳-۳-۱-۵- بت های طایفه یا قبیله.....

۹۸.....۳-۳-۱-۱-۵- بت های طایفه و تأثیر افکار عمومی در نظر اندیشمندان.....

۹۹.....۳-۳-۲-۵- بت های غار.....

۱۰۱.....۳-۳-۳-۵- بت های بازار.....

۱۰۳.....۳-۳-۴-۵- بت های نمایشخانه.....

۱۰۴.....۳-۳-۵-۴-۱- بت های سفسطی یا عقلی.....

۱۰۵.....۳-۳-۴-۴-۲- فلسفه تجربی.....

۱۰۵.....۳-۳-۴-۴-۳- فلسفه خرافی.....

فصل چهارم: مقایسه آراء ملاصدرا و فرانسویس بیکن در باب موانع معرفت

۱۰۹.....۴-۱- علم حقیقی از منظر ملاصدرا و چگونگی کسب آن.....

۱۱۱.....۴-۲- دیدگاه ملاصدرا در باب بت های جاهلیت.....

۱۱۵.....۴-۳- خیر و سعادت حقیقی برای نفوس از نظر ملاصدرا.....

- ۴-۴- معرفت و علم از منظر بیکن.....۱۱۷
- ۴-۵- موانع فکری انسان در رسیدن به حقیقت و معرفت از منظر فرانسیس بیکن.....۱۱۹
- ۴-۶- مواضع مشترک بیکن و ملاصدرا در باب موانع معرفت.....۱۱۹
- ۴-۷- نقاط افتراق مواضع بیکن و ملاصدرا در مورد معرفت.....۱۲۷
- ۴-۸- نقاط ضعف و قوت دیدگاه بیکن و ملاصدرا.....۱۲۸
- نتیجه گیری.....۱۳۲
- فهرست منابع.....۱۳۴

مقدمه

یکی از اساسی ترین موضوعات مورد بحث مجامع علمی جهان معاصر چگونگی کسب معرفت می باشد. دغدغه بشر امروزی این است که به اصیل ترین و ناب ترین معارف دست یابد تا بتواند تیشه به ریشه جهالت و اسارت های ناشی از آن بزند، و خود را از ناتوانی برهاند. اما این حقیقت قابل انکار نیست، که دست یابی به معارف با مشکلات و موانعی همراه است، که باید با شناخت این مشکلات و موانع، آن ها را از میان برداشت. نفس انسان، مدرک ادراکات است. هنگامی که نفس از طریق علم حصولی به درک اشیاء نایل می شود، مراحل را طی می کند تا بتواند خلاقانه تصویری در خود ایجاد نماید. آن چه در این رساله مورد تحقیق و پژوهش قرار گرفته، پیش فرض قرار گرفتن موانع معرفت به مثابه مهمترین اموری است که بر این خلاقیت تأثیر می گذارد. همان طور که بیان شد معرفت شناسی و موانع آن امروز از جمله موضوعات مهم و مطرح در میان فلاسفه اسلامی و غربی است. در این زمینه ملاصدرا صاحب حکمت متعالیه، از فیلسوفان مسلمان در عصر صفوی و همزمان با وی فرانسیس بیکن، فیلسوف تجربه گرای انگلیسی در عصر رنسانس دیدگاه های مشترکی داشته اند.

ملاصدرا رسیدن به معرفت را از طریق تهذیب نفس و طهارت باطن می داند، و معتقد است موانعی، نفس و ادراکات آن را در حصول به این معرفت تحت تأثیر قرار می دهد و باعث تغییر و خروج از مسیر عادی اش می شود. هم زمان با این دیدگاه بیکن نیز موانعی را با عنوان بت بیان می کند و آن ها را مانع رسیدن به معرفت و حقیقت می داند. با توجه به شرایط مختلف این دو فیلسوف و مواجهه با تعالیم گوناگون در دو محیط متفاوت فکری و اصول و ارزشهای دینی، اجتماعی و اخلاقی متفاوت در تبیین دو دیدگاه اشتراکات گسترده ای به نظر می رسد. از جمله این

موارد، شباهت در این که هر دو بت های جهل و نادانی بشر و جامعه عصر خود و تعصبات و پیروی از عقاید غلط موروثی را مانع پیشرفت علم و دین و حقیقت می دانند.

فصل اول :

کلیات

۱-۱- طرح پژوهش

۱-۱-۱- مسأله پژوهش و تبیین آن

ملاصدرا و بیکن در آسیب شناسی خود برای معرفت حقیقی چه موانعی را شناسایی کرده اند؟ یکی از مسائلی که امروزه پیش روی انسان و معرفت شناسان قرار دارد راه ها و روش های دستیابی به حقیقت و بررسی خطاها و موانع آن است. این موضوع نخستین بار در قرن هفدهم میلادی در اروپا مورد توجه فرانسیس بیکن فیلسوف تجربه گرای انگلیسی قرار گرفت و هم زمان با بیکن فیلسوف مسلمان و هم عصر او ملاصدرا به این مسأله پرداخته است. ملاصدرا و بیکن هر کدام موانع و خطاهایی را برای دستیابی به معرفت معرفی کرده اند و نشان داده اند که هر کدام از آن ها چگونه انسان را از رسیدن به سعادت حقیقی باز می دارند.

از آن جا که حصول معرفت و شناخت موانع و دست یابی به آن از مسائل مهم سعادت انسان است، باید هر یک به تنهایی تبیین و رابطه ی آن ها با هم سنجیده شود و با توجه به اهمیت این دو متفکر، که در دو نظام فکری متفاوت ولی معاصر می زیسته اند و به لحاظ اهمیت و تأثیر گذاری شان در جهان اسلام و غرب و اشتراک نظر دیدگاه این دو فیلسوف در این زمینه، پژوهش حاضر در نظر دارد نظریات آن ها را در باب معرفت و شناخت موانع معرفت، ارتباط این دو موضوع با یکدیگر و راه های دستیابی به آن را مورد بررسی قرار داده و نقاط اشتراک و افتراق این دو دیدگاه را مورد بررسی قرار دهد.

۱-۱-۲- پرسش های پژوهش (پرسش های فرعی)

۱- موانع اصلی معرفتی از نظر ملاصدرا کدامند؟

۲- موانع اصلی معرفتی از نظر بیکن کدامند؟

۳- نقطه اشتراک ملاصدرا و بیکن در باب موانع معرفت چیست؟

۱-۱-۳- فرضیات پژوهش

فرضیه اول: صدرالمتألهین، جهل به شناخت نفس، حب جاه و مال و شهوات و تسویلات نفس اماره و تدلیس شیطان و تقلید مقلدان بی بصیرت و تعصبات آن ها را سه مانع اصلی و اساسی در کسب معرفت حقیقی می داند.

فرضیه دوم: از نظر بیکن موانع و بت های معرفت چهار دسته اند: ۱- بت های طایفه ۲- بت های غار (بت های شخصی) ۳- بت های بازار ۴- بت های نمایشخانه.

فرضیه سوم: هر دو فیلسوف معتقدند بت های نادانی بشر و جامعه، آراء و عقاید خرافی و نادرست مانع پیشرفت علم و حقیقت هستند. علاوه بر این جهل به شناخت نفس و امیال و شهوات را عوامل اساسی موانع معرفت دانسته اند.

۱-۱-۴- اهداف پژوهش و ضرورت آن

از آن جایی که دین داران همواره در قرن های متمادی، معرفت به خدا و تقرب و نزدیکی به او را نهایت آمال و آرزوهای خود و سعادت انسان می دانند همواره سعی در کسب چنین معرفتی و

رفع موانع دست یابی به آن نموده اند. با توجه به این که به مباحث معرفت شناسی، بویژه موانع معرفت کمتر پرداخته شده است، لذا این پژوهش در صدد است که دیدگاه ملاصدرا درباره موانع معرفت را بررسی نموده و نظریات وی را در این باره با فرانسیس بیکن که معاصر او بوده است مقایسه کند. با توجه به اهمیت شناسایی معرفت و موانع آن در رسیدن به حقیقت مطالعات علمی و تأثیر گذاری این موضوع در همه جوامع علمی به طور کلی و در جوامع دینی و اسلامی بالاخص، بررسی آن از ضروریات خاصی برخوردار است.

۱-۱-۵- پیشینه پژوهش

جست وجوی فراوان و مراجعه به کتابخانه ها و دانشگاههای مختلف نشان داد که تا کنون در هیچ پایان نامه ای به موضوع این پژوهش یعنی موانع معرفت از دیدگاه ملاصدرا و فرانسیس بیکن پرداخته نشده؛ بلکه در تعدادی از پایان نامه؛ تأثیر عوامل غیر معرفتی در کسب معرفت به صورت جزئی از دیدگاههای فیلسوفان مورد بررسی واقع شده است. و هم چنین تعدادی مقاله و کتاب نزدیک به این موضوع نوشته شده است.

برای مثال در کتاب هایی چون تأثیر گناه بر معرفت با تأکید بر آگوستین قدیس از دکتر زهرا پور سینا که در آن به تأثیر یکی از عوامل و موانع معرفتی (گناه) پرداخته شده است و نیز در کتاب معرفت و موانع نوشته ی آمنه شاهنده و کتاب دین پژوهی (موانع و تنگناها و بایسته ها) جستارهایی از آیت ... جوادی آملی، نوشته ی عده ای از اساتید حوزه و دانشگاه .

همچنین ابراهیم کلانتری در مقاله «موانع تفکر صحیح از دیدگاه قرآن» در صدد است تا از نظر گاه قرآن به شناسایی موانع صحیح تفکر بپردازد و در واقع در شناخت دقیق لغزشگاه ها و موانع تفکر

صحیح که در حقیقت بخشی از موانع اصلی در مسیر استکمالی انسان به شمار می آیند، راه گشا باشد.

و نیز مقاله «جامعه و معرفت از دیدگاه نهج البلاغه» نوشته حسن غفاری فر که تنها به بررسی نهج البلاغه کفایت می کند و عوامل و موانع معرفتی را از دیدگاه امام علی (ع) بررسی می کند.

مقاله «موانع معرفت به خدا» نوشته علی شیروانی، در این مقاله نویسنده در صدد بیان این موضوع است، که انسان سعادت جو برای تحصیل معرفت باید قوای ادراکی را به کار اندازد و در مسیر عادات و خلق و خواها و امیال گوناگون باید گزینش کند و از لذات مادی برای سعادت صرف نظر کند.

مقاله «بت های فرانسیس بیکن» نوشته ایوب محمد زاده، نویسنده در این مقاله در صدد است از دیدگاه بیکن به شناسایی موانع صحیح حقیقت پردازد، و این که پایبندی به عقاید دیگران نوعی بت پرستی است از این رو نخستین گام در راه درست اندیشیدن رها شدن از پیروی کورکورانه است، بدین سان او مانع هایی که انسان را به کج اندیشی می کشاند بت نامید.

اما با وجود این منابع، تمام موانع معرفت به صورت گسترده مورد بررسی قرار نگرفته، بلکه غالباً به صورت محدود و جزئی بررسی شده است. در صورتی که این پژوهش به بررسی موانع اصلی به صورت وسیع و جامع آن هم در دو حوزه عرفانی و غربی پرداخته است. هم چنین دیدگاه تطبیقی نظر به آراء ملاصدرا و بیکن دارد که تا کنون کاری در این زمینه رؤیت نشده است.